

**פרוטוקול ישיבת המועצה המקומית אפרת – שנערכה בזום
ישיבת מועצה לזכרו של משה (מושקו) מושקוביץ ז"ל**

יום ראשון, י"ח שבט ה'תשפ"א, 31 לינואר 2021

נוכחים :

עודד רביבי	- ראש המועצה
מנחם שפיץ	- סגן ראש המועצה וחבר מועצה
דובי שפיר	- חבר מועצה
אבי חדידה	- חבר מועצה
צורי דותן	- חבר מועצה
אברהם בן צבי	- חבר מועצה
יהודה שווייגר	- מנכ"ל המועצה
הרב ריסקין	- מרא דאתרא
ינון אחימן	- ראש המועצה לשעבר
רות גולן	- חברת המועצה לשעבר
אליהו מזרחי	- ראש המועצה לשעבר

ישיבת המועצה

עודד רביבי :

אנחנו פותחים ישיבת מועצה שלא מן המניין בזום, נמצאים איתנו הרב ריסקין, ראשי המועצות לשעבר, רות גולן אלמנתו של איתן גולן, חברי המועצה, משפחה, חברים וקרובים. משה מושקו מושקוביץ נולד בשנת 1925 בברטיסלבה שהיתה אז בצ'כוסלובקיה, עלה לארץ ישראל עם הוריו בגיל 10, למד בבית ספר החקלאי מקווה ישראל, ובשנת 1939 התגייס לאצ"ל. לאחר הפילוג באצ"ל ב-1940 הוא הצטרף עם קבוצת חברים ללח"י, שם כונה אריאל ושם עבר אימונים, הפיץ חומרי תעמולה, ועבר קורסים בתפעול אמצעי לחימה. בשנת 1945 הקים עם חבריו את הגרעין הקיבוצי משואות, שהיווה את הבסיס להקמת קיבוץ משואות יצחק בגוש עציון. בין השנים 1947 ל-1949 היה בשליחות מטעם הקיבוץ הדתי במחנות המעצר בקפריסין, במטרה לסייע למעפילים בארגון חייהם במחנות ולהכין אותם לקראת העלייה לארץ ישראל. משנת 1952 ועד 1979 שימש ראש המועצה האזורית שפיר, במסגרת זו יזם את הקמת הישיבה התיכונית "אור עציון" ומוסדות חינוך נוספים. לאחר מלחמת ששת הימים פעל רבות לישובו של גוש עציון, הקים את הישוב הקהילתי אלון שבות, ורתם את הרבנים הרב יהודה עמיטל ואהרון ליכטנשטיין זיכרונם לברכה לייסוד ישיבת הר עציון בישוב החדש. בתחילת שנות ה-80 הקים את הישוב אפרת ושימש במשך למעלה מארבע שנים ראש הישוב וראש המועצה הראשון. היה חבר ופעיל בלא פחות מ-22 עמותות וגופים, חבר הוועד המנהל של אוניברסיטת בר אילן, יושב ראש עמותת מכללת שערי משפט, יושב ראש ועד הנהלה של ישיבת הר עציון, יושב ראש הנהלת העמותה של ישיבת ירוחם, יושב ראש ועד הנהלה של ישיבת שית, יושב ראש עמותת היכל שלמה, יושב ראש הוועד המנהל של מכון צומת ועוד. ביום ירושלים תשס"ח הוענק למושקו פרס מוסקוביץ לציונות, בנימוקי ועדת הפרס נאמר כי הפרס הוענק על למעלה מ-60 שנות מעורבות, מחויבות ומנהיגות בתחומי החינוך החברה וההתיישבות, על חלקו האישי בהקמת ישובים ומוסדות השכלה חינוך ותורה בכל רחבי הארץ, על חזון התיישבות המחודשת בגוש עציון לאחר מלחמת ששת הימים, ועל הגשמתו של החזון בייסוד ישובי הגוש, ישיבת הר עציון והעיר אפרת. מושקו התגורר עד יומו האחרון במשואות יצחק, הוא נפטר אור ל- י"א שבט, בביתו, זמן קצר לאחר שאמר קריאת שמע בנוכחות הרב דרוקמן שליט"א והרב של משואות יצחק הרב נהוראי. קשה בערב אחד לסכם מפעל חיים של ענק

כזה גדול. אנחנו הערב ביקשנו להציג את הפן של אפרת, את הממשק של מושקו עם אפרת, ולכן ביקשנו מראשון הדוברים להיות הרב ריסקין, השותף ובן הזוג להקמת העיר אפרת.

הרב ריסקין:

אז יהודה נוימן ומושקו היו חברים טובים, פגשתי את מושקו דרך יהודה נוימן, והוא סיפר לי על כל החלום שלו של אפרת. אני בינתיים היה לי בטוח שאני רוצה לעלות לארץ, אם אני זכיתי להיות ולחיות בתקופה של נס הגדול של חזרתנו למדינת ישראל אני מאוד מאוד רציתי לעלות. התקרבתי למושקו והוא לקח אותי אם היתה לו איזה נסיעה מעניינת, הוא עבד, פשוט פשוט עבד בלי לקבל אף פרוטה. הוא עבד על הרעיון של אפרת, לראות אם הוא יוכל למצוא אנשים שיעזרו לו, שרי ממשלה וכן הלאה, והוא על פי רוב הוא לקח אותי כחבר. ומושקו הזמין את גולדה מאיר, היא רצתה לבוא אחרי מלחמת יום הכיפורים, לראות בעצם מה נשאר אחרי מלחמת ששת הימים, מה באמת השטחים שאנחנו עדיין הבעלי בתים עליהם שניצחנו במלחמות, חשבנו אז שאנחנו נהיה הבעלי בתים עליהם. והיא באה לראות את הטופוגרפיה של אפרת, ומושקו הזמין אותה וגם הזמין אותי יחד איתה. אז היא הסתכלה והיא ראתה את אפרת, רק את הצמחים לא היה אף אחד שהיה גר שמה כמובן, אבל הצמח היה משהו עצום והטופוגרפיה היה משהו עצום והיה מוזכר ציריך. והיא אמרה בדיוק – אפרת היא הציריך של מדינת ישראל, ואנחנו זקוקים לעולים עם חינוך בכסף כדי לעזור לנו לבנות את הארץ, וזה מקום יוצא מן הכלל אפרת, זה יהיה כמגנט לאנשים. אז מושקו מיד אמר לה, אז אנחנו רוצים לבנות כאן, אנחנו רוצים רשות לבנות תני לנו את הרשות לבנות. אז היא ענתה לו, אם אתה תוכל להביא 75 משפחות מדרום אפריקה ו-75 משפחות מאמריקה, ששמה היו עולים נחשבים לעולים הכי יוקרתיים, אם 150 האנשים האלו ייתנו 1500 כל אחד על דירה באפרת, אני גולדה מאיר אתן אור ירוק לבנות את אפרת. כאשר היא הלכה מושקו מסתכל עלי, הוא אמר לי תקשיב, פעם שאלו את ראש העיר הראשון של תל אביב, דיזינגוף, קבוצה מאמריקה, איך אפשר להיות ראש עיר בארץ? מה אתה צריך לעשות כדי להיות ראש עיר? ענה להם דיזינגוף, ארץ ישראל מדינת ישראל זה startup country, אם אתה רוצה להיות ראש עיר תבנה את העיר. אז מושקו הסתכל עלי, הוא אמר אני הייתי אצלך בבית הכנסת לא ידעת, בניו יורק, וראיתי

שם יש לך מלוכה, אז אני אגיד לך משהו, אתה תקבל את ה- 150 משפחות האלו, 75 מהם דרום אפריקה 75 מניו יורק, תקבל את המשפחות ותראה נוכל ממש להתחיל לבנות את אפרת, והוא אמר על עצמו שהוא יהיה ראש העיר ואני אהיה רב העיר. אז זה היה ממש ממש כמו חלום קיצוני כזה, והנה זה מתגשם לפני עיני.

עודד רביבי :

שבישרתי לרב ריסקין על לכתו של מושקו, אז הוא סיפר לי את הסיפור שהכרתי על המפגש הראשון, אבל הוא גם אמר לי שהוא היה צריך ממליצים. ואז הוא הלך לרבנית ליכטנשטיין, והוא סיפר לה על היהודי הזה שהוא פגש בארץ שקוראים לו מושקו, והרבנית אמרה לו – מושקו זה אליהו הנביא, והרב ריסקין לקח את זה איתו ואיך אומרים בעברית the rest is history. אחרי מושקו על הכסא של ראש המועצה ישב ינון אחימן שנים רבות, וינון נשמח לשמוע ממך במספר דקות איך אתה מסכם 15 שנות ראש מועצה בצילו של מושקו.

ינון אחימן :

ערב טוב, כדי לדבר על מושקו ואפרת אני חייב קודם לתת קצת רקע ולהתייחס לאישיותו המיוחדת של מושקו, ולמה שהניע אותו והביא אותו ודחף אותו להקדיש את חייו לשליחות במסירות אין קץ. ובזה אחד ממפעליו הגדולים גם בניית אפרת, אבל זה בניית גוש עציון בכלל, והייתי אומר בכלל מעבר לגוש עציון גם העניינים של מורשת העם היהודי, במובנים רחבים למי שמכיר את מגוון העמותות שלו, ואני אגע בקצרה בדברים האלה גם כדי להבין את הרקע של האיש היקר והמיוחד הזה. אני רוצה לפתוח דווקא בפגישה שהתקיימה בביתו של דב קנול, שהיה משרידי גוש עציון ערב העלייה על הקרקע לכפר עציון, עליה מחודשת של הבנים. היה שם שיח מאוד נוקב לא פשוט בין האלמנות לבין הבנים, כשהאלמנות מסוייגות וקשה להם עם זה שהבנים הולכים שוב לעלות למקום שבו קרה מה שקרה ב- 48, וזה מלחיץ אותם הם חוששות מאוד מודאגות מאוד. ושם חנן פורת מבטיח לאותן אמהות, אל תדאגו אנחנו נקים ישוב, אבל זה לא יהיה ישוב בודד נקים הרבה ישובים באזור הזה של גוש עציון. מה שמעניין הוא שוותיקי גוש עציון, הייתי אומר ותיקי כפר עציון הם ראו את עצמם כמי שעסוקים במורשת, הם עסקו רבות במה שנקרא בניית הבונקר החיזיון בכפר עציון למי שמכיר אותו עוד בגרסה הקודמת אחר כך הרחיבו ושינו, הם עסקו בזה רבות. אנשי עין צורים הקיבוץ הדתי ליוו את ראש צורים כקיבוץ, בהמשך גם את

מגדל עוז היה גם קיבוצניקים של עין צורים, ומדור הבנים כמובן חנן פורת שהיה פעיל בהקמת הישובים, ושילה גל מתוקף תפקידו כראש המועצה האזורית. אבל מאותו דור של שרידי גוש עציון, היחיד שחשב שהאחריות מוטלת עליו והוא ראה בזה שליחות להרחיב ולבנות את גוש עציון במובן הרחב של המילה, זה היה מושקו. זאת אומרת הוא לא ראה את זה, יכול להיות בגלל שהוא היה צעיר בכעשר שנים מוותיקי כפר עציון, ודאי גם היכולות והקשרים המיוחדים שהיו לו. אבל הוא באמת ראה את זה כמשהו שמוטל עליו, זה לא רק חובה של הבנים. וחנן פורת ודאי יש לו המון זכויות בהרבה ישובים בגוש עציון, אבל חנן התמקד הייתי אומר בישוב מחדש של כל יהודה ושומרון לא רק גוש עציון, ולכן מושקו הפך בעצם להיות הדמות המרכזית של מישהו שעוסק בבניית גוש עציון ממש. כוונתי קודם כל כמובן לאלון שבות יחד עם ישיבת הר עציון, ובהמשך גם את אפרת. מושקו היה איש של סמלים צריך לדעת את זה, ולכן את אפרת למשל כשהוא הקים שבע גבעות, מיד הוא ראה בהם את שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל. אגב זה מעניין, אני רואה פה את יאיר הנכד של מושקו, זה מעניין מישהו מכם אולי פעם איזה סטודנט שיחקר את הגופים שמושקו הקים איך כולם מתקשרים? לא נדבר על זה עכשיו, אבל גם את האנשים שהוא בחר שיהיו איתו בהנהלות של הגופים השונים שהוא הקים, תמיד היה בזה גם כן איזה שהוא מימד סמלי. אני פה אומר גם משהו אישי, למשל כשהוא הקים את הר עציון הוא פנה לאבא שלי שהיה משרידי כפר עציון, וביקש ממנו להיות איתו חבר בהנהלה בישיבת הר עציון. כשהוא הקים את אפרת, החברה לפיתוח הרי יהודה יחד עם זהבה תבדל לחיים ארוכים, אז הוא מינה גם כן הנהלה, והנהלה שלה היתה מיוצגת על ידי שילה גל כראש מועצה אזורית גוש עציון, הרב עמיטל ראש ישיבת הר עציון, נפתלי גרינשפן שהיה אז מזכיר אגודת שרידי גוש עציון מכפר עציון, חיים נדיבי ממשואות יצחק, ונדמה לי גם גרשון שפט מעין צורים. זאת אומרת בכל דבר כזה שהוא עשה ואפשר לנתח כל דבר, זה לא רק האנשים שהוא רצה אותם, אלא הוא תמיד ראה כל דבר היה לו גם מימד סמלי שהוא עוסק פה מהיום הראשון באיזה שהיא הנצחה, באיזה שהיא המשכיות באיזה שהיא מורשת, כך הוא פעל וכך הוא הקים את אפרת. כשאני נבחרתי לראשות המועצה אני זוכר את הפגישה הראשונה שלנו, אני חייב להגיד ראיתי עליו שהוא מודאג לא רגוע, אני הייתי אז בחורצ'יק צעיר בן 30 וראיתי שהוא תוהה בינו לבינו, הוא

לא אומר לי את זה, אבל האם אני אוכל לשאת על כתפי את המפעל הגדול הזה שמבחינתו היה אחד הדברים הגדולים שהוא עשה, את העיר אפרת. אבל אמרתי הוא היה איש של סמלים, והוא אמר לי כך בפגישה הראשונה - תראה אני רוצה לומר לך אבא שלך, אבא שלי חנוך אחימן שהיה משרידי כפר עציון, והיה נציג הקיבוץ הדתי בשליחות העלאת שארית הפליטה בשנים 46-47 עד מלחמת השחרור. הוא אמר לי הוא היה מורי ורבי לענייני שליחות, אותה שליחות שעשה בקפריסין, לא נאריך בעניין הזה. ולכן הוא אמר אני רואה בזה סמליות גדולה שאתה הבן שלו פה לוקח על עצמך עכשיו את התפקיד, אני כמובן מחויב בהיבט הכללי אבל גם בהיבט האישי לעזור, ואני לרשותך בכל מה שצריך. ומשנתו הייתי אומר המעשית של מושקו כמנהיג ציבור, דובר על זה אבל אני אחדד, היא שמה שחשוב עם כל הכבוד לשרים בממשלה שהוא נתן להם הרבה כבוד והערכה, אבל הוא אמר שרים באים שרים הולכים מה שחשוב זה הפקידות הבכירה הם ממשיכים להרבה שנים. והוא אמר לי כך, בוא אלה אלה ואלה הנושאים שעשינו את החפיפה, אבל הוא עשה דבר באמת לדעתי שראוי להערכה בלי יוצא מן הכלל כאדם שהקדיש את כל זמנו. הוא אומר לי תשמע מה שאני מציע, סיכמנו את רשימת כל אנשי המפתח בפקידות הבכירה של משרדי הממשלה שקשורה בפיתוחה של אפרת, תתאם עם כל אחד מהם פגישת היכרות אני בא איתך. אני זוכר כמו אתמול את הפגישה למשל עם יוסי מרגלית, שהיה ראש המנהל לבנייה כפרית פגישה של 3 שעות, שבה מושקו בא איתי מציג אותי בעצם אומר זה, ועוברים נושא נושא, כל הנושאים שפתוחים מול משרד השיכון נושא נושא מדברים איפה זה עומד, מה הסטטוס שלו, מה צריך לעשות, איך להמשיך. וכך אני אומר עם כל האנשים הבכירים הוא בעצם חנך אותי, והעביר את זה לא בפגישה שלנו במשרד אלא הוא פשוט בא איתי בפועל. בכל פעם כיתת רגליו לא בחל בשום מאמץ גם אם זה היה קשה לו, אמרתי לו יש פגישה כאן ושם שינה דברים היה בא מצטרף, ובאמת עזר לי מאוד לקבל את התמונה הכוללת. וגם בסוף אחרי פגישה היה נותן לי תובנות או עצות, תלחץ על זה, זה אפשר לקדם, הנושא הזה הוא התחמק. ממש נתן לי חניכה הייתי אומר מלאה מיטבית אפשרית שבאמת לא מכירים דבר כזה. לימים כשקיבלתי ממנו גם קומפלימנטים, זה באמת היה מאוד מאוד משמעותי בעיני. אבל אני רוצה לומר משהו, הזכרתי קודם שהוא אמר לי על אבא שלי שהוא מורו ורבו, אז אני רוצה

לומר, מושקו אבא שלי לא היה היחיד, ואחת התכונות שמאפיינות את מושקו שאנשים שבמהלך חייו היו גורם משמעותי אנשים שנתנו לו השפעה, הוא חלק להם כבוד, וזה נובע מאיזה שהיא מידת צניעות וענווה מאוד מיוחדת שלו. כמובן אני יכול לומר הוא היה באמת הייתי אומר מורו ורבו המובהק של מושקו לדעתי היה השר חיים מושקו שפירא, כשמושקו הרגיש גם מחויבות להנציח אותו בהרבה מקומות, אבל היו דמויות נוספות. ולמושקו מעבר אנשי הייתי אומר דור המייסדים של הארץ, ודאי בקיבוץ הדתי, אנשים שהיו בשבילו דמויות מופת שהיו לנגד עיניו, הוא היה לו גם הייתי אומר מה שאפיין אותו ובזה הוא היה ממובילי קו שלא כולם הסכימו איתו בקיבוץ הדתי של אז, של כבוד לרבנים. האווירה בקיבוץ הדתי אתם צריכים לדעת, לא היתה בקיבוצים הדתיים בשנים הראשונות לא היו רבנים, כי זה היה ציונות דתית שקמה על רקע המשבר עם עולם התורה, על רקע מה שהיה באירופה עם הרבנים החרדים. והם בהתחלה לא רצו, היה להם אנשים משלהם, אמרו אנחנו יש לנו מספיק תלמידי חכמים בינינו אנחנו לא צריכים רבנים. מושקו היה מאלה שנתן כבוד והערכה, כמו שאמרתי לא רק לדור המייסדים אלא גם לרבנים. לכן זה בא לידי ביטוי לצורך העניין מבחינת אפרת, מרא דאתרא אצלו הרב ריסקין היה מרא דאתרא במלוא מובן המילה. כשהוא הקים את ישיבת הר עציון, בהתחלה הרב עמיטל בהמשך גם הרב ליכטנשטיין. הרי הוא הביא את הרב ליכטנשטיין, כן? הוא הוא גם הביא את הרב עמיטל, והם צעירים ממנו, אבל ברגע שהם התמנו לראשי הישיבה מרגע זה ואילך הם מוריו ורבותיו, והוא מכבד והם המילה האחרונה, גם אם דעתו שונה הוא מכבד את דעתם. וזה בא לידי ביטוי בהלוויה שהספיד אותו הרב ברוך גיגי, אז הוא סיפר את זה שגם כשהוא, עכשיו תבינו הרב גיגי כבר יכל להיות הבן של מושקו, אפילו בן צעיר, אני חושב שהוא בפער של כ- 40 שנה, ומושקו הוא זה שממנה אותו להיות היורש של הרב עמיטל, כשהרב עמיטל פרש וממנים אותו ואת הרב מדן והוא יושב איתו בפגישה, ומרגע שהוא "וסמכתם אותך" נותן לו את התפקיד אומר לו אתה ראש הישיבה, אומר לו מכאן ואילך אתה ראש הישיבה ואני לרשותך, וההחלטה היא שלך ודעתך מחייבת אותי. זאת אומרת היה לו את הכבוד הזה שהוא ידע לתת אותו לאנשים, לרבנים הייתי אומר או לאנשים, כמשהו שנובע מאיזה שהיא ענווה וצניעות מאוד עמוקה. ואני רוצה לומר בהקשר הזה גם, שהצניעות הזאת אצלו היא לא היתה הייתי אומר משפה

אל החוץ, זאת היתה מהותו. ומי שמכיר את הבית של מושקו במשואות יצחק אז צריך לראות את זה כדי להבין, שמושקו היה אדם שבנה ומה שהוא בנה הוא בנה בגדול, תמיד הוא אמר זה חלק מהמורשת שלו אני זוכר שהוא אמר לי, כך הוא גם בנה את הר עציון, היכל ישיבה מפואר. הוא אמר מה שאנחנו עושים צריך לעשות בגדול לבנות הכי יפה הכי מפואר, הציבור שלנו מגיע לו כל דבר שאנחנו עושים לעשות את זה הכי גדול הכי מרווח באמת בפאר והדר. אבל הצניעות לא יודע כמה פה היו אצלו בבית, הצניעות האישית שלו בבית איך הוא גר? כקיבוצניק בבית כל כך צנוע, שאני אומר אפילו קיבוצניקים של היום כבר לא גרים בכאלה בתים. אני חושב שזה מאפיין את אישיותו. עוד משפט אחד אולי אפשר עודד?

עודד רביבי : כן.

ינון אחימן : משפט, משפט, אני יש לי עוד, אם בסוף יהיה אז אני אומר עוד כמה דברים.

עודד רביבי : אני מציע שתכתוב ספר ינון יהיה יותר פשוט, אנחנו יודעים שכל אחד פה מהאנשים היום -

ינון אחימן : המצלמה פה ברחה לי חשבתי שאתה לקחת. אני רוצה לומר, מושקו יסלח לי על הביטוי שאני אומר אותו אבל אי אפשר בלי שאני אומר את המילה, מושקו היה גם פנטזיונר. זאת אומרת מה זה אומר? זה פנטזיונר במובן הטוב של המילה. הוא המוח שלו היה קודח, הוא היה מלא ושופע רעיונות אין סוף, והרעיונות האלה רעיון רדף רעיון, אבל היתה לו יכולת באמת נדירה כאיש מעשה גם לקחת רעיונות שאנשים חשבו שאין להם סיכוי ולממש אותם ולעשות אותם, ולכן הוא הצליח כל כך הרבה בעשייה כל כך מגוונת שלו. ואני רוצה פה להעלות רעיון אחד שלו שלא מומש ואני לא יודע כמה מכירים אותו, אבל אני אומר יום אחד היהודי הזה חשב נכון, זה נראה באמת פנטזיה. מושקו כמו שאמרתי הוא היה איש של סמלים, ולכן הוא חשב שצריך להקים במדינת ישראל דיסנילנד של התנ"ך, כמו שיש דיסניורלד בארה"ב ויש ביורודיסני, הוא חשב צריך להיות מוקד אנשים באים באה תיירות שיהיה לה גם מקום שבו היא תעבור חוויה של סיפורי התנ"ך. והוא למשל רצה להקים שם ובשלב מסוים הוא אפילו בדק איתי, להקים את זה כפארק נפרד כי הוא ראה שהדיסניורלד הרעיון הגדול לא יקום, אז הוא אמר בוא ננסה אולי להקים פארק של אותיות. אמרתי הסמליות, זאת אומרת החשיבות של אותיות ה- אי-בי שיש להם משמעות, בוא ננסה להקים פארק כזה

שהאותיות בצורה של מגלשות בצורה של מתקנים כל עוד ליצור מקום שבו יהיה מקום משחק לילדים, אבל האותיות ה-א-ב' העברי הוא ליבו של הפארק הזה. ינון אנחנו יכולים לסיים במשהו חיובי בדברך שמעדכנים אותי תוך כדי השיחה, שהפארק הזה הולך וקם ליד מעלה אדומים, ככה שזה גם ביהודה ושומרון וזה גם החזון של מושקו, עכשיו רק צריך לברר מי עומד מאחורי זה וננסה לקרוא לו פארק -

עודד רביבי :

אפילו לא ידעתי את זה, אתה רואה זה מה שאני אומר הוא זרק ו... אני לפחות את זה היה רעיון יפה אבל לא מצאתי לו היתכנות, אבל הנה אז ברוך ה'. תודה ינון.

ינון אחימן :

עודד רביבי :

אז מה נאמר? יהי זכרו ברוך של האדם המופלא הזה שכולנו חייבים לו הרבה. ואם יהיה עוד המשך אני אולי אעלה עוד פעם, אבל אם לא אז נמצא הזדמנות אחרת.

ינון אחימן :

עודד רביבי :

אז תודה ינון. ינון הזכיר את המחויבות ליתומים ולאמנות, ואני חייב להגיד שזה היה אחד הדברים שהכי ריגשו אותי במפגש הראשון עם מושקו. חילקתי לכל חברי המועצה ערב שבת את הספר על מושקו שכתבה תושבת אפרת, אפרת קראוס, ושם בין היתר כתוב – "במהלך שנה וחצי תוך כדי מלחמה נואשת עם חמישה צבאות אויב הוכפלה אוכלוסיית המדינה, האזרחים שהתווספו היו עולים חסרי פרוטה ורכוש. מושקו לקח על עצמו במציאות הזו לנהל את קופת הקיבוץ ולדאוג לרווחתם הפיזית של 50 איש, שברובם הם אלמנות ויתומים. הוא התרוצץ בין המשרדים השונים כדי להשיג לאנשים את מה שמגיע להם כנשות חיילים ושבויים, וזמן רב הקדיש למצוא לאנשים עבודה, את זו הוא סידר לעבודה במקווה ישראל, את השנייה בגן ילדים בחולון, והשלישית שובצה כמזכירה, את רבקליה הוא הצליח להכניס בפרוטקציה כאחות לבית החולים הדסה שבתל אביב". הוא בעצם לקח את האחריות על כל האלמנות וכל היתומים כאילו היו נשותיו וילדיו, וזה היה בפן האישי של מושקו כמנהיג. ינון נגע בנקודה של חוסר האמון בממשיכי הדרך או החשש בממשיכי הדרך, והוא כותב לי כשאני נבחר ב- 2008 אני התמודדתי מול רות גולן, רות גולן ביקשתי ממנה לדבר גם כאלמנתו של איתן גולן שהיה ראש המועצה שהחליף את ינון, אבל גם בעצם כמי שעבדה עם מושקו הרבה מאוד שנים. והוא כותב לי את המכתב הזה ימים ספורים אחרי הבחירות: "לכבוד עורך דין עודד רביבי אפרת מכובדי שלום רב,

זה עתה נמסר לי על אשר זכית בבחירות למועצה מקומית אפרת, ונבחרת ברוב קולות הבוחרים כראש המועצה החדש. לצערי טרם היתה לי ההזדמנות לפגוש פנים אל פנים אך שמעתי עליך דברים טובים ונכוחים, אני רוצה לצרף את ברכותי לך ולביתך ולאחל לך הצלחה בתפקיד הרם והאחראי שנטלת לעצמך. כמייסד העיר אפרת וכראש המועצה הראשון אני יודע יפה עד כמה התפקיד הינו בעל חשיבות רבה דווקא בימים אלה, ואני מקווה ומתפלל שיהיו לך הכוחות ותעצומות הנפש לעשות למען הכלל יחד עם שאר חברי המועצה כנדרש וכמקובל. אם יש דבר שאוכל לעזור אני עומד לרשותך. בכבוד רב משה מושקו מושקוביץ". ואני אחר כך ארחיב טיפה על המכתב, אבל זה מכניס אותי לתקופה השנייה אחרי ינון נבחר איתן גולן, רות היתה מעורבת בכל השנים של איתן כראש מועצה, וגם לפני זה היה לה ממשקים עם מושקו, אז באמת רות עד כמה שאפשר בכמה דקות ספורות ההיכרות שלך עם מושקו זכרונו לברכה.

רות גולן:

כן, ובכן קודם כל אני מאוד מאוד מתחברת לדברים של ינון, הוא באמת נגע בנקודות מהות. וכשביקשת אותי לומר דברים לזכרו, חשבתי מה הבעיה יש כל כך הרבה. הרי אני הכרתי אותו, הערצתי את העשייה שלו, בעצם אהבתי אותו, ואחרי שבעצם קראתי את עיתוני סוף השבוע מן הסתם החמצתי איזה כתבה, הבנתי שקשה לחדש או להוסיף, אז בכמה מילים ומסר. הכרתי את מושקו בלונדון בשנת 64, 1964 לספירה, מושקו באותה עת היה ראש המועצה האזורית שפיר, ומטרת ביקורו היתה ללמוד את נושא בית ספר מקיף, זה היה לקראת הקמת בית ספר כזה בשפיר. האידיאולוגיה היתה לאפשר אינטגרציה בין ילדי הקיבוצים וילדי העולים במושבי האזור, שוב מתחבר לכלל הישראליות שלו, להבנה ולמחויבות הכל כך טוטאלית שלו לכל מה שקורה, לקרב כל אחד. בסיור הזה בלונדון, היה בעצם באנגליה, התלויתי אליו לשמש מתורגמנית וגם להקל על הניידות וההתמצאות שלו. ואז הייתי מאוד צעירה פגשתי איש נדיר, זה כבר חשתי אז, חכם, צנוע, קשוב, מכבד, ומאז היינו בקשר. מושקו היה רב אומן בשמירת קשר, עם השנים התברר לי שאני לא יחידה, מספר האנשים שמושקו שמר איתם על קשר היה כמעט אין סופי. ואני חושבת שקשרים אלה היו מכלי העבודה שלו, הוא ידע אל מי לפנות, לחבר, למנף, הכל לצורך קידום התוכניות שתמיד תמיד היו לצורכי ציבור, או הרבה פעמים לעזרה למישהו בצומת דרכים או במצוקה. וכאן אני מגיעה לעיקר העניין, אני מבקשת להציע בפורום הזה

לזכרו ולמען הדורות הבאים, ללמוד וללמד את קורות חייו ופועלו של מושקו. זה יכול להתבצע גם בבתי הספר, בתנועות הנוער ובכל מסגרת אחרת, ללמוד בדגש על תכונותיו, נועם הליכות, ענווה, שיתופיות, מתן קרדיט ולא לקיחתו ומחויבות אינסופית לכלל ישראל, ולהטמיע זאת כדוגמה ומופת התנהלות. יחד עם זאת חשוב לציין שלא כל אחד יכול להיות יזם על כמו מושקו, לא לכל אחד יש חזון כל כך מרחיק לכת וגם לא כושר ביצוע כה מרשים, אבל הבנה והפנמה של תכונות האופי האלה יכול להצמיח אנשים טובים יותר, אפקטיביים יותר, וסביבה אנושית משופרת. יהי זכרו ברוך.

עודד רביבי :

אמן. תודה רות. בספר כתוב על מושקו: "כשמושקו עוצם את עיניו ומדמיין את ימות המשיח, הוא אינו רואה תמונה פסטוראלית של שלוה עילאית, השלט שמוצב בכניסה אינו שקט נא לא לדרוך על הדשא אלא זהירות כאן בונים. הוא רואה אבק והמולה רבה, טרקטורים ומפלסות עפר, מהנדסים ואדריכלים רוכנים על סרטוטים, ומעצבי פנים נותנים עצות ומקפידים על הגימור. הוא רואה את ארץ ישראל מתמלאת בבתים וחצרות, שדות ופרדסים, בתי ספר אוניברסיטאות וישיבות, ארץ ישראל הולכת ונבנית, עשייה רבה כל כך. הביני הוא מסביר לי" מספרת אפרת קראוס, "אינני רואה את המשיח כמנוחה אלא כמחויבות גדולה, אנחנו צריכים להיות החמור של המשיח לסייע לדברים לקרות". אני חושב שזה מה שרות התכוונה, הוא ראה את עצמו כפשוט הפועל, החמור שסוחר את כל העגלה על גבו. ואני לא חושב שאני פוגע בו כשאני אומר שהוא ראה את עצמו כחמור שסוחר את העגלה על גבו או את כל המסע על גבו, כי הוא הבין כבר מגיל צעיר שהוא צריך ללכת ללמוד במקווה ישראל כי חייבים לעבוד את האדמה, הוא הבין שרק בתים גדולים ואוניברסיטאות וישיבות הם אלה שיקבעו את העתיד. ואני לגמרי מתחבר לדברים של רות, שיש לנו הרבה מה ללמוד ובוודאי הרבה מה ללמד. אחרי איתן זכרונו לברכה נבחר אליהו מזרחי להיות ראש המועצה וגם לו היה קשר עם מושקו, אז אליהו בבקשה מספר מילים.

אליהו מזרחי :

אם אנחנו נתחיל לדבר על העשייה של מושקו נגמור את הערב ואת הלילה ולא נספיק ולו מעט מאוד מהעשייה שלו, ולכן אני אוסיף רק כמה מילים סביב אישיותו האצילה והדגולה של מושקו כפי שזה השתקף בעיני. האדם עץ השדה, כל אדם הוא אילן וכרם ועקירתו גורמת צער רב למכיריו ולידידיו. אילן המושרש איתן ומוצק אילן המהווה עולם ומלואו של אצילות, אדירות נפש, עולם של

קדושה וטהרה, ואילן זה לצערנו נעקר. אהבתו הגדולה לארץ ישראל היתה אהבה גדולה מאוד שנשתרשה בליבו מדורי דורות, מבחינת אם אשכך ירושלים תישכח ימיני. מושקו היה דובר אמת בלבבו, לא היה אצלו אחד בפה ואחד בלב אלא דובר אמת בלבבו, ואותה אמת שבלב דיבר בפיו וממילא היה אומר ועושה מדבר ומקיים. ישר לב, ישר לב היה מושקו בכל תחומי החיים, הוא הצטיין בכנות ללא גבול וללא סייג, כל מה שעשה עשה מתוך ענוונות, חן והצנע לכת בלי לשאוף להתבלט, כדברי המדרש - שואלים לאילן, אילני מאכל, למה אין קולכם נשמע כאילני הסרק? אמרו אין אנו צריכים, פרותינו מעידים עלינו. את פרותיו ומעשיו המבורכים רואים בכל רחבי הגוש וגם מחוץ לגוש, אפרת, ישובים מחוץ לגוש במקומות שונים, לכל מיני ישובים הוא חשב, למשל בתקופה האחרונה הוא בנה מקום לנוער שהנוער הזה היה זקוק למקום כזה בדיוק מה שהוא עשה להם. מעשיו הטובים ישמשו לנו דוגמה מחנכת ומאלפת לחברה כולה. אסיים בסיפור קטן. לאחר שנבחרתי לראשות המועצה מושקו הזמין אותי אליו לפגישה במשרדו, התרגשתי מאוד להכיר אדם כמוהו, הגעתי למשרדי הישיבה באלון שבות, מושקו קיבל אותי כאילו אנחנו מכירים שנים רבות, נתן לי תחושה של חברות ואהבה. לא אשכח כמה המשרד היה צנוע אך עם הרבה חוס, וזה השאיר אצלי רושם עז, השיחה היתה חמה ולבבית, ויצאתי בהרגשה שיש ידיד אמת בחדר הזה. צר לי מאוד על אובדן נפש יקרה שכזאת, מי ייתן ונזכה להמשיך במעשיו הטובים בצניעות ובשקט כמו אדם גדול זה. תהיה נשמתו צרורה בצרור החיים.

עודד רביבי :

תודה אליהו, ואני מתנצל אמרו לי שהעליתי אותך בהקדמה לרמה של כהונה והצגתי אותך כאלהו כהן, אז אליהו מזרחי, כנראה מרוב התרגשות עושים טעויות אבל לפחות זה טעויות לכיוון מעלה. אליהו דיבר על הקשר בין מושקו וירושלים והחשיבות של ירושלים בעיניו, ובספר מסופר - "אנו צריכים להביא מאה אלף יהודים לחיות בין ירושלים לחברון, לא פחות, הוא אומר לכל מי שרק רוצה לשמוע. השומעים בדרך כלל כובשים חיוך של מבוכה, על מה הוא מדבר? בכפר עציון ישבה באותו הזמן חבורה קטנה של 30, איש אבל מושקו אינו רואה את הפער הגדול בין המציאות לחזון, הוא הרי יודע מה הם השלבים למילוי החלל ויש לו סבלנות ועקשנות. אם לא נביא לגוש עציון הרבה יהודים יחזור חלילה התסריט הנורא על עצמו, מה שקרה בגוש ב- 48 קרה כי היינו מעטים, צריך

חבורה משמעותית סביב ירושלים פחות מכך זה לא יהיה רציני. חזון גדול הרבה יותר קל להגשים מאשר חזון קטן, הוא מסביר היום, אפשר לרתום אליו הרבה אנשים, הוא אמיתי יותר ורציני יותר". ובאחד הראיונות שאני התראיינתי לאחר שמושקו נפטר אמרתי באמת כמו שינון הזכיר, בכל דבר היו שותפים, אין אני חושב מפעל אחד שאפשר לבוא ולהגיד שמושקו עמד בחזית לבד, הכי קרוב להיות לבד בחזית זה הקמת העיר אפרת שהוא עומד יחד עם הרב ריסקין, ברוב המפעלים האחרים הוא בכלל שם אנשים אחרים בחזית והוא בונה לעצמו את הקואליציות ואת השותפויות, וזה לדעתי אחד מסיבות ההצלחה של מושקו. ביקשתי מזקן חברי המועצה, מי שהיה חבר מועצה בהכי הרבה מועצות מבין תושבי אפרת הראשונים, שהאמין לאותו חלום והלך אחרי מושקו ואחרי הרב ריסקין, מנחם שפיץ יאמר מספר דברים שיעבירו אותנו במנהרת הזמן מאז ועד היום. מנחם בבקשה.

מנחם שפיץ :

ערב טוב, סליחה. אחד הדברים שאנחנו שומעים שוב ושוב על מושקו זה השילוב הנדיר בין איש חזון חלום ועשייה, ביצועיט. רציתי אידך שהוא לקשור את המאפיינים האלה לפרשת השבוע שקראנו אתמול פרשת בשלת, אנחנו קוראים שמה בתחילת הפרשה שמה מקפיד לקחת איתו את עצמות יוסף, השביע את בני ישראל וכו'. הזיכרון במעשים של יוסף עבור עם ישראל משמשים בסיס גם לפעילות של משה רבנו לאורך המדבר. גם מושקו פעל לכל אורך חייו כשזיכרון נופלי גוש עציון דוחף אותו לעשייה ובנייה. גם עוד מאפיין מאוד מעניין שראיתי, אנחנו רואים שהמבט של משה על עצמו הוא של "ונחנו מה", הוא לא רואה את עצמו כחשוב בתוך הסיפור הגדול הזה של יציאת מצרים ומנהיג של בני ישראל. גם מושקו לא חיפש קרדיט, לא לקבל כבוד אישי עבור העשייה הרבה שלו, העיקר היה החזון והמעשים שלו. בקצרה הסיפור האישי שלי עם מושקו, זה חוזר אחורה לשנת 85-1984 שהיינו בסביבות 100-150 משפחות בגבעת הרימון, השתמשנו ברב תכליתי כבית כנסת של השכונה, המבנה הגדול למעלה היה שלט בלבד ולא היה שימושי בכלל. הייתי בוועדת הבנייה וניהלתי מספר פגישות עם נציגי החברה לפיתוח הרי יהודה לעזרה בבנייה, דיברנו על תקציב דיברנו על תרומה, אבל זה לא הלך כל כך בקלות. בפגישה השלישית אני זוכר היה שמה מושקו וישב לא דיבר אבל הקשיב טוב מאוד, ובסוף הפגישה כשקמנו לעזוב הוא בא החוצה לחדר הקדמי וביקש ממני ליצור איתו קשר בעוד כמה ימים. מספר

ימים אחרי זה הוא היה באפרת, והלכנו ביחד לרב תכליתי ועלינו לאולם המרכזי לבית כנסת המרכזי והוא ראה את המצב, חשב כמה דקות ואמר לי בסדר אני אדאג, אני אדאג לכם. ואז הוא באמת דאג להעביר לנו תקציב שהיה דמיוני באותם ימים מבחינת הסכומים שלו, ובאמת עם הסכום כסף הזה אנחנו הצלחנו לסיים את השלד לסיים את הפנים, ונכנסנו לתפילה בבית כנסת המרכזי של גבעת הרימון. מושקו ראה והבין את הצורך שלנו, הוא התעסק עם דברים גדולים ועצומים אבל בכל זאת הוא גם ירד אלינו האנשים הקטנים במירכאות והבין את הצורך שלנו ובא לקראתנו. באמת מושקו היה אדם ענק ענק, היה יהודי היה לו לב יהודי הוא היה ציוני ישראלי, ואני לא יודע מה עוד אפשר להגיד, הוא היה מעטנש, ממש היה מעטנש. יהי זכרו ברוך.

עודד רביבי :

תודה מנחם. בספר מתוארת התקופה בצורה הזאת: "צריך לבנות עיר בגוש עציון, הוא אומר ב-1969, ובשנות ה-2000 כשגוש עציון היא מעצמה המונה עשרות ישובים פורחים ונדל"ן יקר, קשה להסביר עד כמה היה זה רעיון מופרך וקלוש. קודם הוא בנה מרכז אזורי שלא היה שום אזור ועכשיו הדיבורים האלה של עיר? במדינת ישראל של אז לא בנו ערים בכלל בנו קיבוצים או מושבים, אם נוצרה עיר זה לא היה בכוונה תחילה המושבה פשוט גדלה. עיר של 25 אלף תושבים לפחות, הוא ממשיך לתאר את חלומו החדש בפני זהבה בן זאב", שינון הזכיר שהיתה גזברית המועצה בשפיר, "וזהבה מנסה לנשום עמוק לפני שהיא מגיבה. היא כבר התרגלה לרעיונות של מושקו, כל פעם הוא מפציע באיזה רעיון שאין מי שמבין מאין הוא צץ, ואיך אפשר בכלל לבצע אותו? אבל היא כבר יודעת שבסוף זה קורה ומתגשם היא כבר היתה בסרט הזה, לכן היא אינה נופלת מהכסא לשמוע מהרעיון החדש, אלא רק מנסה להסדיר את הנשימה ואת המחשבות. בסופו של דבר החלומות האלה יורדים למספרים ולתקציבים שמונחים אצלה על השולחן", בדיוק כמו שמנחם הזכיר. "את מבינה? אם לא נבנה עיר הרי שלעולם לא נצליח להגיע למספר תושבים משמעותי בגוש עציון. זהבה עוד בוררת בראשה את המילים כדי להוריד את מושקו אל קרקע המציאות אבל אינה מספיקה, שלחתי מכתב הבוקר למשרד הביטחון הוא אומר ובו תוכנית מפורטת והצעה למקום, נראה. והיא כבר יודעת שזהו הם יצאו לדרך. לפעמים - - כל כך הזוי אף אחד אינו כיצד להגיב, וכך הוא ממשיך הלאה מתגלגל בנחת וצובר תאוצה". אחת העמותות שהזכרנו שמושקו היה פעיל בהם זה העמותה של

ישיבת שיח בדגן, שכשאני נבחר לראשות המועצה אז דובי משמש כמנכ"ל הישיבה. ואני חייב להגיד בקשר שאני לא הצלחתי להבין וינון רמז עליו, איך מושקו בחר את העמותות ואת המוסדות שאליהם התקשר, זה לא הפריע לו להיות בוועד של הר עציון ולראות בצורך של ישיבת שיח עם המיוחדות שלה, ואיך הוא ידע לפנות לתורמים ספציפיים שיעזרו דווקא לישיבת שיח שהם לא רלוונטיים להר עציון. אז ביקשתי מדובי לספר במספר מילים על ההיכרות שלו עם מושקו בכובע הזה, בבקשה דובי.

דובי שפיר :

ערב טוב ותודה עודד על היוזמה המקורית והנפלאה הזאת לזכרו של מושקו. אחרי מות קדושים אמור, זה ביטוי ידוע להספדים על אנשים שהלכו לעולמם, בכל אירוע שבו השתתפתי ומושקו השתתף כדובר, המנחה היה מאריך במילים ובתשבחות על מושקו טרם הזמנתו לשאת דברים, הכל כמובן מקצת שבחו, וכאשר מושקו היה נעמד היה פותח בחיך ובמילים – מאוד נהניתי לשמוע את ההספד עלי. מושקו זכה ובעצם הזכות היא שלנו של כולנו, שלא חיכינו ל- 120 שלו וטרחנו בחייו למרות צניעותו הרבה להזכיר את זכויותיו הרבות. והמשפט המפורסם של צ'רצ'יל - מעולם לא חוו רבים כל כך כה הרבה לאיש אחד, שכל כך מתאים לחוב של כולנו, למושקו. אתמול קראנו בספר שופטים את ההפטרה על דבורה הנביאה בפרקים ד',ה', ולאחר מכן בפרק ו' פונה הקב"ה אל גדעון לעמוד בראש ולהציל את ישראל מיד מדיין בפרק הבא אחרי ההפטרה, וגדעון מנסה להתחמק בתירוץ "מאלפי הדל במנשה ואנוכי הצעיר בבית אבי", ובסופו של דבר נענה לאתגר. מילים דומות יש לנו בספר מיכה בנבואות הנחמה שמתחילות בפרק ד' ובפרק ה' פס' א' אנו מוצאים "ועתה בית לחם אפרתה צעיר להיות באלפי יהודה ממך יצא לי להיות מושל בישראל ומוצאתיו מקדם מימי עולם", ואומר רש"י על המילים "צעיר להיות", ראוי היית להיות צעיר. גם בהסתובבות הפיזית של הדברים שאני ראיתי בעיני בגבעת הדגן שהיתה עדיין גבעת טרשים, כיצד מושקו מטפס על הגבעות בגילו המופלג יחסית אלינו, וגם המרץ הבלתי פוסק של מושקו בכלל בגילאים שאנשים רבים יושבים בביתם בפנסיה ונהנים עם משפחתם וממעשה משנות פעילותם, הוא כנראה המרץ שעליו רש"י דיבר - ראוי היית להיות צעיר. חשוב להזכיר לטובה את משפחתו של מושקו שפנתה לאפרת, שעודד מצטט ממנה רבות הערב, אפרת קראוס שטרחה במשך חודשים רבים להקשיב למושקו ולהעלות על כתב את סיפורו בספר שיצא לאור לפני כמה שנים,

וכך הדורות הבאים יזכו להזכיר את סיפור חייו ומורשתו. מושקו וכך השתדלתי לעשות עכשיו בדברים שלי, היה תמיד מתחיל את דבריו בדברי תורה, ואומר גם את הדברים האישיים שלי. קודם כל זכיתי ליהנות ממעשי ידיו של מושקו כתלמיד בישיבה התיכונית אור עציון שהוא הקים על שם קדושי גוש עציון, כך בדיוק כתוב בסמל הישיבה שהוא הקים במודל הקהילתי של הישוב הקהילתי הראשון במרכז שפירא, והן כיום במקום במגורי כבר קרוב ל-30 שנה בעיר אפרת העיר שמושקו חזה, תכנן, דחף, הקים ועמד בראשה במשך כמעט חמש שנים. בשנים בהם עבדתי בישיבת שיח יצחק של גבעת הדגן, כאשר מושקו כמו שהוזכר שימש כיו"ר ההנהלה שלה וכחבר ועדת הבנייה, זכיתי לפגישה כמעט שבועית או לפחות בשיחת טלפון עם מושקו, ואז נודמן לי להכיר את מושקו ברמה האיש כאב גדול כיועץ, ובעיקר יכולת ראייה לרחוק. בכל פעם שבאתי אליו עם רעיונות לקידום הבנייה, הוא הקשיב קשב רב ובסיום אמר זה רעיון מצוין, ואז כבדרך אגב סיפר לי על טלפונים שעשה ודברים שקידם בעניין, וכך הבנתי שהוא נמצא הרבה צעדים לפני, וכל הרעיונות שחשבתי הוא כבר חשב עליהם מזמן בדק אותם וכבר ידע להגיד מה רלוונטי ומה לא. בפגישות האלה גם זכיתי לשמוע ממנו על תוכניות הרבות שהוא מקדם בגוש עציון בפרט ובארץ בכלל, הרבה בזכותו ישיבת שיח יצחק זכתה לפני כשמונה שנים להניח את אבן הפינה, ובעזרת ה' גם תבנה את משכן הקבע שלה בגבעת הדגן. אני יכול גם להזכיר את דודו רותם זכרו לברכה, שהיה יועץ משפטי של אפרת וגם של מועצת יש"ע ומועצות רבות, שסיפר לי על מושקו איך שכנע אותו לקנות מגרש נידח באיזה גבעה באפרת באלפיים לירות בזמנו, כמו שדודו בזמנו אמר לי איזה משוגע מושקו בלב לי את השכל, בסוף אמרתי שירד ממני וקניתי את המגרש. כך מושקו שיווק את אפרת. בשבת שעברה קראנו בפרשת בא "גם האיש משה גדול מאוד", מושקו היה איש אקטיבי מאוד, חולם יוזם ומגשים, אבל אם נחפש את התכונה הפאסיבית היחידה שלו בקרוב למאה שנות פעילותו, נמצא את הפסוק מפרשת בהעלותך "והאיש משה ענו מאוד מכל האדם אשר על האדמה". זה השיעור החשוב שמושקו לימד אותנו, תתרכז בחלומות בעשייה ואל תקדיש זמן לכבודך האישי, ברוך ה' את מושקו נזכור לא בגלל פרסומו, אלא בזכות תביעות ידיו ורגליו של האיש הענק והעצום הזה הפרוסות בכל רחבי הארץ. ממשה עד משה לא קם כמשה.

עודד רביבי :

תודה דובי. לפני שנעבור להתייחסות חופשית של המשתתפים אני רוצה להקריא עוד קטע מהספר, שבעיני הוא הקדמה לתפקיד חבר מועצה במועצה מקומית אפרת. החזון של מושקו המשימות שלנו ומשפט הסיום תראו גם עד כמה הוא רלוונטי למה שקורה היום. "בעיני מושקו ההתיישבות ביהודה ושומרון תקום או תיפול על ההשתייכות שלה למדינת ישראל, מאחורי הקלעים במשרד הפנים תופר מושקו את התנחלויות החדשות והמודרניות אל גלימתה של המדינה הממוסדת. הוא מקים את המועצות המקומיות והמועצות האזוריות ביהודה ושומרון, ויוצר את הכלים שבהם יכולה המדינה להתייחס לאזרחיה. גם את המקלטים תצפה באבן ירושלמית הוא מורה לאדריכל, כל הבתים יהיו מצופים באבן ירושלמי אז גם המקלטים. למה? בשביל היופי. אתה מבין שזה מייקר את העלויות? הממשלה אינה משלמת על ציפוי אבן למקלטים. למושקו לא היה אכפת לייקר את העלויות, העיר צריכה להיות נוחה, יפה ועם מקורות תעסוקה לתושביה. היא צריכה להיות כזו שלא באים אליה רק מתוך אידיאלים צרופים אלא כדרך עולם, חשוב לו מאוד שגם אנשים חילונים יבואו לגור בה. עם הרב ריסקין הוא כבר עובד על הקמת ישיבה תיכונית במקום, ישיבה שתספק פרנסה לתושבים ותמשוך מורים ואנשי חינוך לבוא לגור בעיר. ולגבי העלויות? התושבים ישלמו קצת יותר אבל גם יקבלו יותר. החוק מחייב לצפות באבן את הבתים ייקר כל בית ב- 17 אחוז, זה לא הפחיד את מושקו, להיפך, זה התאים לתוכניתו. אפרת איננה מקלט לחסרי דיור, הוא לא יעשה את הטעויות שעשה בשכונות חדשות אחרות. היא צריכה להיות משענת כלכלית לסביבה, הוא מעוניין שתבוא אוכלוסייה יציבה מבחינה כלכלית כזו שתוכל לייצר מקורות תעסוקה, כזו שתשים את גוש עציון על המפה, וכך אפרת נבנית עם מעוף עם רוחב לב. משרד השיכון מאשר שבילים ברוחב 70 ס"מ, ומושקו בונה שבילים ברוחב 1.2 מטר. החיבור לחשמל אושר, אבל מושקו רוצה מערכת חשמל תת קרקעית, מונע מן הניסיון של הפסקות החשמל החוזרות ונשנות באלון שבות". אני מזכיר לכם זה בשנות ה-70 הוא כבר חוזה. "מונע מן הניסיון של הפסקות החשמל החוזרות ונשנות באלון שבות במזג האוויר הסוער. הוא רוצה שיהיו מספיק גני ילדים עוד לפני שתושבים יבואו, ומרפאה וצרכנייה, ובשום פנים ואופן שלא יהיה שום מבנה טרומי או ארעי. שטחים ירוקים הוא משכיר לעוסקים במלאכה, ובכביש הכניסה אם אפשר הוא מציע לאדריכל, אולי כדאי לנטוע עצי זית עתיקים לאורך הכביש

כדי שהכניסה תהיה מאירת עיניים ומסבירת פנים? באמת מושקו מתרעמים עליו, זה מה שחשוב עכשיו עצי זית לקישוט הכניסה? אנחנו עסוקים בהתיישבות יהודית על אדמת אבותינו, מה זה השטויות האלה? אבל בדיוק בגלל זה הוא חוזר ואומר, התיישבות יהודית באדמת אבותינו, זה מה שאמרתי לא? ובכל זאת קצת קשה לי להתאפק מספרת אפרת, אתה קיבוצניק מה קרה לערך של הסתפקות במועט? כמו שינון הזכיר בבית שלו, "לאן הוא נעלם פתאום? מושקו מסכם, אני קיבוצניק זה נכון, אבל זו אינה דרך לרבים, אני קיבלתי על עצמי את הערך הזה, זה ערך שיחיד מקבל על עצמו, ציבור זה כבר משהו אחר. הגמרא אומרת אין עניות בציבור, לציבור צריך לספק את צרכיו בגדלות". והשורות האחרונות הם ממש מדהימות בעיני - "גם כשעולים הטרקטורים סוף סוף על אדמת גבעת הרימון על מנת ליישר את השטח, עדיין אי אפשר לנשום לרווחה, צו ממחלקת העתיקות מורה להפסיק את העבודה עד שיתברר אם יש עתיקות במקום, ותנופת העשייה נפסקת למשך חצי שנה תמימה". מי שזוכר כשעלינו על העיטם לפני כ- 11 שנה וגם עם טרקטורים רק כדי ליישר את הקרקע, אז ממש ביום הראשון שעלינו על העבודות קיבלנו צו הפסקת עבודה מקמ"ט ארכיאולוגיה שביקש לבדוק שאין עתיקות. ובעצם כל הספר שהענקתי לחברי המועצה בעיני הוא לא ספר היסטוריה, אלא הוא ממש בהיבט הזה שכמו שמנחם הזכיר עצמות יוסף זה הסיפור שאנחנו עושים מאחורינו, אבל גם זה הצידה לדרך והחזון שאיתו אנחנו יוצאים לדרך, אז לפני שאני אסכם אם יש מישהו מהמשתתפים שרוצה ועוד לא דיבר הערב לומר משהו אנחנו נאפשר. צורי בבקשה.

צורי דותן:

היי חברים אני אומר בקצרה אני לא אלאה. דובי סיים עם "ממשה עד משה לא קם כמשה", ואנחנו בפרשת השבוע האחרונה בפרשת בשלח יש לנו משהו מדהים אצל משה רבינו, אנחנו רואים בתחילת הפרשה בחלק הראשון של הפרשה את ההנהגה הניסית, את קריעת ים סוף את היציאה ממצרים, ובסוף הפרשה אולי מיד אחרי שמרים יוצאת עם התוף היא יוצאת בשירה מיד לאחר מכן מתחילים בני ישראל להתלונן, מתחיל במרה ואחרי זה מי מריבה מתחילים, בעצם עד סוף הפרשה אנחנו מוצאים בעצם את ההתנהלות הפיזית היום יומית של עם ישראל. ופה מתגלה גם משה רבנו, משה רבנו הולך בין שני קטבים מאוד משמעותיים, מצד אחד ההנהגה הניסית ומצד שני ההנהגה הפיזית, וזה דבר שמאוד מאוד חזק

אצל משה. מצד אחד להיות מחובר לקב"ה ולשמוע ישירות ממנו, ומצד שני לדעת לדבר אל העם אל אחרוני העם איך שהוא אומר לקב"ה בשיא התלונות שלהם – עוד רגע הם סוקלים אותנו, "עוד רגע וסקלוני". וזה העניין בין החיבור בין ההנהגה הניסית וההנהגה הפיזית. וכשעיינתי בספר בשבת ספר שעודד הביא לנו ביום שישי, אז הוא מסתיים בצורה מדהימה, ואני רוצה לקרוא את זה את היופי של ההנהגה הזאתי. "מושקו הוא איש שיש בחזונו אנשים של בשר ודם לא מלאכי שרת, הוא אינו נלחם במציאות הארצית הכובלת אלא לוקח אותה בחשבון, יודע שאמת פשוטה. כך הוא פועל בקפריסין, בשפיר עם העולים החדשים, וגם כך בהקמת גוש עציון מחדש ובהבאת ספרי התורה ארצה. האידיאולוגיה שלו ברורה ומנוסחת היטב, הוא לא פשרן וגם לא מה שאנחנו מכנים היום פתוח. אני לא הולך לכותל הוא מגלה לי, אני רוצה בית מקדש, אבל כדי להגיע אל בית המקדש הוא אינו בוחר בהפרחת סיסמאות נחושות, ולא בהמתנה סבלנית מרכינת ראש, הוא בוחר לפעול בתוך מציאות הקיימת הפוליטית האנושית החברתית כמו שהיא, זו דרכה של מי שבונה מאהבה". וממה שאני שומע מפה וגם ממה שקראתי וממה ששמעתי, לצערי לא זכיתי להכיר אותו, אבל אנחנו רואים הנהגה של חזון, אדם שמסתכל קדימה, אדם שרואה דברים, נקרא לזה ההנהגה הניסית. לבוא ולהגיד בימים אחרי מלחמת השחרור שעולים לגוש עציון, אחרי מלחמת ששת הימים שאחרי כמה שנים שעולים לגוש עציון להגיד פה אנחנו הולכים להקים ולשים מאה אלף תושבים, זה הנהגה ניסית. אבל מצד שני חיבור למציאות, ולא בגבוה מה שנקרא אצלנו 20 אלף רגל למעלה איפה שהטייסים מסתכלים אלא בפועל, לבחור את האנשים, לקחת את האנשים איתך, ולקחת להסתכל בתוך המציאות הקיימת הפוליטית האנושית חברתית, בכל הדברים, במציאות עצמה ולהוציא אותה לפועל. וזה כמו שעודד אמר הספר הזה הוא הרבה מעבר לספר אוטוביוגרפיה, זה ספר לבוא וללמוד ממנו, זה איש לבוא וללמוד ממנו, אנחנו הדור השלישי באפרת אלו שממשיכים בעצם את מה שהוא חלם ובנה, באמת לבוא ולקחת את הדברים שלו וללמוד מהם וליישם אותם קדימה. ואני לגמרי מתחבר לרות, ללמד אותם גם לדורות הבאים באפרת. יהי זכרו ברוך.

עודד רביבי : תודה צורי. אבי ראיתי שאתה הרמת את היד?

אבי חדידה : כן. אני לא אאריך בדברים, נאמרו דברים פה באמת מדהימים על מושקו. בעיני מושקו הוא בעצם המצפן שלנו של איך אנחנו צריכים לראות את העתיד באפרת, והספר באמת זה הזדמנות להגיד תודה על הספר עודד, הוא באמת קריאת כיוון לכל מי שרוצה בעצם להמשיך את הדרך ולפתח את אפרת. זה פשוט מדהים לראות איך זה נראה לנו כל כך פעם, אבל הוא ידע לראות ממש לראות את החזון את העתיד ולפרוט אותו למעשים, זה באמת מדהים. זכיתי ככה להראות לילדים שלי, הם שאלו אותי מי זה מושקו? אז אמרתי להם מושקו הוא זה שהקים את אפרת, היה ראש המועצה הראשון. ובהחלט אני ממש מתחבר למה שרות ומה שצורי אמר, חשוב מאוד לנו בישוב ללמד ולהנחיל לדור הצעיר את המורשת של מושקו, בתקווה בעזרת ה' שהחזון שלו יתממש ואפרת תהיה עיר ואם בישראל של 40 ו-50 אלף תושבים, כמו שבעזרת ה' התוכניות של אפרת ככה כבר בעזרת ה' לגדול. אשרינו שזכינו לראות ומי שזכה ככה להכיר אותו גם להיות במחיצתו, בעזרת ה' שאנחנו ניקח אלינו למעשה את החזון של מושקו, שנוכה להפריח ולבנות את אפרת, ושזה יהיה באמת לזכרו ולהוקיר את מורשתו של מושקו. יהי זכרו ברוך, ובעזרת ה' שנתבשר בשורות טובות.

עודד רביבי : אמן. יש עוד מישהו שרוצה לדבר? טוב אז אני אומר כמה מילות סיכום. ברמה האישית ברמת הגילאים אחרי ששמעתי את ההספד שהקריאו של גלעד, אז מושקו יכל להיות סבא שלי בקלות כי אני בגיל של הנכדים שלו. מושקו ואני יש לנו כמעט את אותו יום הולדת, לא יודע מה היתה פרשת הבר מצווה שלו, אבל אתם מבינים שפרשת בשלח פרשה שאהובה עלי מאוד, יש אומרים בגלל התפקיד שאני עושה יש אומרים בגלל אירוע היסטורי שקרה לי באופן אישי. אבל אפרופו מה שצורי אמר, יש שם פסוק אחד מאוד מוזר, בני ישראל יוצאים ממצרים ופתאום הקב"ה אומר את הדבר הבא - "דבר אל בני ישראל וישבו ויחנו לפני פי החירת בין מגדל ובין הים לפני בעל צפן נכחו ותחנו על הים". בעצם יוצאים כיוון כללי לארץ ישראל כיוון כללי לחצות את ים סוף, וכל המחנה מסתובב 180 מעלות עם הפנים למצרים, והפרשנים שואלים למה? והתשובה שראיתי ואהבתי אומרת את הדבר הבא, להוציא את בני ישראל ממצרים היה יחסית מאוד קל "ויהיה בחצי הלילה" כולם יוצאים, איך צורי אמר? מעשה ניסי, בסדר? כולם כאיש אחד לא היו ויכוחים יהודים לרגע הפסיקו את המריבות, כולם, לא התווכחו לאיזה כיוון, לא התווכחו על איזה שעה, לא התווכחו מה לוקחים כולם

קמו ויצאו. אבל זה היה מעשה הניסי זה היה המעשה האמוציונאלי, זה לא היה המעשה הפנימי של הראש של החשיבה. מתרגמים את האירוע שאני מתאר בשפת ימנו, קל להוציא את היהודים מהגלות קשה להוציא את הגלות מן היהודים. אנחנו רואים את זה היום, בסדר? את המריבות שיש לחלקים בעם ישראל עם המשטרה כאילו זאת לא המשטרה שלנו, עם הנחיות של הממשלה כאילו זאת לא הממשלה שלנו, מנסים להתחכם כאילו זאת עדיין הממשלה של הגויים. ואני חושב שהגדולה של מושקו מעבר לדאגה לפרטים, מעבר לדאגה ליחידים, מעבר לחזון ולתכנון, זה ההבנה שאתה כל הזמן צריך לחבר בין הקישקעס, בין הבטן בין הרגש לבין הראש. תקראו בספר תראו עדויות שהוא יושב ומספר אצל הרב דרוקמן שיש ישיבות עם החברה של גוש אמונים, והחברה האמוניים, והחברה המשתייכים וכל אחד עם המניעים שלו, ומושקו מהנהן והולך ופורט את זה לפרטים פרקטיים. על אפרת הוא אומר אמירה שהיום אי אפשר להגיד אותה בהתיישבות, אני רוצה פה אנשים גם לא אידיאולוגים, אני רוצה אנשים שיבואו לגור באפרת כי אפרת זה מקום שטוב לחיות בו. זאת אמירה שהיום במגזר שלנו מי שאומר אותה הוא שמאלני, איך אתה יכול להגיד דבר כזה? ומושקו אומר את זה כי הוא מבין שהוא צריך להתחבר לכל הרבדים, הוא צריך להתחבר לכל האנשים, הוא צריך להתחבר תמיד לדאוג לכולם והוא לא משאיר אף אחד מאחור. וההתבוננות הזאת לאחור, ההתבוננות למצרים, ההתבוננות לנפילת גוש עציון, ההתבוננות לאירוע של היתומים והאלמנות, הם המצפנים שאני זיהיתי אצל מושקו לאורך כל הדרך. הוא ידע בדיוק מה היה שם מאחור, הוא ידע בדיוק מה התיקון שצריך לעשות. והתיקון הוא לא רק אירוע של החלטת ממשלה, הוא לא רק אירוע של הבאת תקציב מבחוץ, אלא הוא רתימה לעשייה של שותפים כי רק ביחד נצליח. מושקו היה אדם ענק עבורי, אני אומר למרות פער הגילים הוא היה חבר אמיתי. רק מי שנמצא בודד בצריח שנמצא על הכסא שמבקש עצה, ולא יודע אם מי שמייעץ לו עצה מייעץ לו עצה מתוך האינטרס האישי או מתוך העצה האמיתית, יודע להבין את מה שאני אומר כרגע. אחד הדברים שעשיתי כשנבחרתי, זה הקמתי את פורום ראשי הרשויות, שאלות מהותיות, בשאלות שהיה לי קשה לקבל החלטה הייתי מכנס את מושקו, את ינון, את אליהו, יושבים ודנים ביחד. ידעתי שמהפורום הזה אני אוכל לקבל עצה וצידה לדרך, שהיא תהיה זקוקה טהורה ונקייה בלי אינטרסים. ומושקו גם בכל השיחות בארבע

עיניים ידעת שמה שהוא אומר לך זאת אמת צרופה, ובעולם שבו אנחנו חיים היום עם העובדה שכבר אנחנו לא יודעים מה זה אמת ומה זה פייק, לי במישור האישי אבדה גדולה חיסרון גדול. אני שולח מכאן תנחומים לכל משפחת מושקוביץ, משפחת כץ, כל השבט הנרחב. אמרנו שאנחנו גם נעלה רעיונות להנצחה, אז אני רק בדבר הזה אני אגיד שני דברים. אחד, רק מהרגע שפרסמנו כבר התחילו לזרום אלי כל מיני רעיונות, מאחר ואנחנו בפורום של זום אז אנחנו מנועים מלקבל החלטות מחייבות, ולכן אני אשמח לקבל את הרעיונות לפני ישיבת המועצה הבאה, כדי שנוכל להצביע עליהם בצורה רשמית ולאשר אותם ולראות שאנחנו מתקדמים אליהם. רות אני יכול להגיד לך שהמתנה שאני נותן תמיד לילדים ולאנשים שלא מכירים את ההיסטוריה זה הספר של מושקו, ואפרת קראוס עשתה איתנו חסד גדול וגלעד שיוס את כתיבת הספר, שיש לנו את הכל כתוב בצורה כל כך נהירה וברורה ושווה לכל גיל, גם בני נעורים יכולים לקרוא את הספר הזה וגם מבוגרים. ויש לנו משימות עצומות שמושקו כתב רק לפני מספר שבועות כחזון המאה, תוכנית המאה שלו למאה שנות עצמאות במדינת ישראל. חברי המועצה אני אשמח שתקראו את הספר, קצת יסביר לכם על תהליך קבלת ההחלטות שלי כראש מועצה, על הדברים שאני מבין שהם הבינו לפני 40 שנה למה הם חשובים, ולמה אם אנחנו לא נדאג להם היום בעוד 40 שנה אי אפשר יהיה לכתוב ספר על הדברים שאנחנו מחליטים עליהם היום. מושקו בעיני היה מנהיג, חבר, יהי זכרו ברוך. תודה רבה לכולם.

הוקלט ותומלל ע"י חבר תרגומים

עודד רביבי

מאשר: